

MATN OLIY DARAJADAGI KOMMUNIKATIV BIRLIK VA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Abdullayeva Feruza Nurillayevna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Hamroqulova Shahnoz Hamza qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti I kurs magistranti

Annotatsiya. Matn inson tafakkuri mahsuli sifatida nafaqat fikrlarni uzviy ifodalash vositasi, balki muloqotni samarali tashkil qilishning asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy lingvistika va pedagogika sohalarida matn tushunchasi kommunikativ birlik sifatida chuqur o'rganilib, uning yozma nutqni rivojlantirishdagi roli muhim omil sifatida ta'kidlanmoqda. Ushbu maqola matnni kommunikativ birlik sifatida tahlil qilish va uni yozma nutqni rivojlantirish vositasi sifatida o'rganishga qaratilgan bo'lib, ushbu masalaga oid nazariy va amaliy jihatlarni ochib beradi.

Kalit so'zlar: ijodiy fikrlash, matn, tasviriy matn, muhokama matni, matn yaratish, matn ustida ishlash.

Bilamizki, XXI asr texnika-texnologiya va axborot almashuvasri bo'lib, ijtimoiy hayotda axborot almashuvida nutq, uning ko'rinishi bo'lgan matnhar jihatdan xarakterli sanaladi. Kishilik jamiyatida odamzodumridavomida katta-kichik turli mazmundagi axborotlar, ya'ni matnlarqamrovida yashaydi. Bu ijtimoiylikning dastlabki shartlaridan bo'lib, insonbolalik damlarida matnning kichik shakllari (maqol, ertak, hikoya, rasmlilavhalar va h.k.)ga duch kelgan bo'lsa, ulg'aygach mazmunanyanadaboy, shaklan rangorang ko'rinishli matnlar qurshovida, ta'siridahayotkechirishiga to'g'ri keladi. Bunda turli daraja va shakldagi badiiy, ilmiy, rasmiy, publitsistik matn namunalari bilan to'qnashadi. Tevarak-atrofimiz yoki bu mazmundagi, katta-kichik axborotlarga – e'lonvareklamalar, xabar va lavhalarga to'la. Tabiiyki, bularning bari "matn" insoniyat shuuri, ma'naviyatining ajralmas bir qismi ekanligidan dalolat beradi.

Matn – insonning muloqot ehtiyojlarini qondirish va axborot almashish vositasi sifatida o'ta muhim kommunikativ birlikdir. U mantiqiy izchillik, mazmunan yaxlitlik va semantik bog'liqlik kabi xususiyatlari orqali yozma nutqning shakllanishi va rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Matn o'z mohiyatiga ko'ra, nafaqat axborot uzatish vositasi, balki muloqotni tashkil etish va nutq madaniyatini rivojlantirishning asosi hisoblanadi. Shunday ekan, yozma nutqni rivojlantirishda matnning tuzilishi, uning kommunikativ vazifalari va didaktik ahamiyatini o'rganish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biridir. Ushbu maqolada matnning oliy darajadagi kommunikativ birlik sifatidagi o'rni hamda uning yozma nutqni rivojlantirishdagi vosita sifatida tutgan o'rni tahlil qilinadi.

Matn - bu ma'lum bir til yoki belgi tizimi orqali ifodalangan so'zlar, gaplar, jumlar, paragraflar yoki butun asarlar to'plamidir. Matn ma'lum bir maqsadga erishish uchun yaratiladi va ko'pincha o'qish, tushunish, fikr bildirish, ma'lumot taqdim etish yoki estetik zavq olish uchun ishlatiladi.

Matnni tahlil qilishda, uning tuzilishi, mazmuni va maqsadi ahamiyatga ega. Quyidagi

jihatlar matnni to'liq tushunish uchun muhim bo'lishi mumkin:

1. Mazmun (Content) - matnning asosiy fikrlari, g'oyalari yoki ma'lumotlari. Bu matnning nima haqida ekanligini anglatadi.

2. Tuzilma (Structure) - matnning qanday tashkil etilganligi, jumladan, uning qismlari, bo'limlari va aloqalari. Masalan, hikoya, maqola, ilmiy ish va boshqalar.

3. Stil (Style) - matnning uslubi, ya'ni so'zlash uslubi, ifoda vositalari, tilning rangi va so'zlarning tanlovi. Stil matnning ovozini va o'quvchiga ta'sirini belgilaydi.

4. Maqsad (Purpose) - matnning yozilish maqsadi. U o'quvchiga ma'lumot berish, ko'ngil ocharish, fikrni taqdim etish yoki boshqa biror narsa qilishni maqsad qilishi mumkin.

5. O'quvchi (Audience) - matn kimga mo'ljallangan. Matnning yozilish uslubi va mazmuni o'quvchi auditoriyasiga qarab farq qiladi.

Matn turlari ham juda xilma-xil: hikoya, maqola, she'r, insho, ilmiy ish, texnik hujjatlar va boshqalar. Har bir tur o'zining tuzilishiga, uslubiga va maqsadiga ega bo'ladi.

Matnlar ustida ishlash orqali o'quvchilarini ijodiy fikrlashga yo'naltirish, ular ongi va tafukkurini rivojlanishiga asos bo'ladi. Matnlar orqali o'quvchilarni ijodiy tafukkurini shakllantirish mumkin. O'quvchilar qanchalik ko'p matn o'qisa shunchalik nutqi rivojlanadi, matnning ma'nosini tushunish orqali dunyoqarashi va fikrlashi o'zgaradi. O'quvchilarini ijodiy fikrlashga yo'naltirish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. O'quvchilarida ijodiy tafakkur, ijodiy izlanish, tushunarli va ta'sirchan, chiroyli so'zlash, mavjud imkoniyatlardan eng maqbulini tanlash, tilimizning boy imkoniyatlaridan nutq sharoitiga qarab to'g'ri, o'rinli va samarali foydalanish malaka va ko'nikmalarini singdirish, ularni milliy qadriyatlarimiz, udum va an'analarimiz ruhida tarbiyalashda ona tilining tutgan o'rnini va imkoniyatlari benihoya kattadir. Darhaqiqat, ona tili orqali o'quvchilarida ijodiylik, mustaqil fikrlash, fikr mahsuli og'zaki va yozma shakllarda tog'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish lozim.

So'zlarning ma'nolarini o'quvchilarga tushunarli tarzda yetkazib berish orqali ularni ijodiy fikrlashi rivojlanadi. Bolaning nutqi maktab ta'limiga tayyorgarlik bosqichida kattalar bilan muloqatga kirishib kishilarning fikrini uqib olish va to'g'ri idrok qilish darajasida shakllanib boradi. U eshitgan va ko'rganlari to'g'risidagi ma'lumotlarni tushuna oladi. O'zidagi axborotlarni muayyan tartibda bayon qila oladi. Shunday qilib unda fikrlash bosqichi paydo bo'ladi. Umuman olganda, ona tili darsliklari so'zga ehtiyoj hosil qiladigan, so'z boyligini oshiradigan o'quv-topshiriqlariga, matnlarga boy bo'lishi, leksikologiya har bir til sathining tarkibiy qismiga aylantirilishi lozim va zarurdir, har bir dars matn tahlili bilan boshlanib, matn yaratish bilan tugallansagina, ona tili ta'minining bosh maqsadga erishgan, o'quvchilarning nutqiy taraqqiyotini ta'minlagan, ularni nutq sharoitiga mos ravishda go'zal ixcham va ravon so'zlashga o'rgatgan, so'z san'ati ilmiy bilan tanishtirgan bo'lamiz. Matn ustida ishlash boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirishning eng ma'qul usullaridan biri hisoblanadi. Buning uchun ularning og'zaki va yozma nutqlarini baravar rivojlantirib borish kerak.

Og‘zaki nutq - bu fikrlarni, g‘oyalarni yoki ma’lumotlarni og‘zaki tarzda, ya’ni gaplashib ifodalash jarayonidir. Og‘zaki nutq o‘zining tabiiyligi, muloqotga tayyorligi va tezkor javob berish imkoniyati bilan yozma nutqdan farq qiladi. Bu nutq turi ko‘proq bevosita muloqotda, yig‘ilishlarda, taqdimotlarda, intervyularda yoki har xil shaxsiy va jamoat bilan bog‘liq vaziyatlarda ishlatiladi.

Og‘zaki nutqning o‘quvchilarga ta’siri va ahamiyati haqida gapiradigan bo‘lsak, bu nutq turining o‘quvchilar uchun juda katta ahamiyati bor. Og‘zaki nutqni rivojlantirish, nafaqat til bilishini, balki umumiy muloqot ko‘nikmalarini ham yaxshilashga yordam beradi.

1. Og‘zaki nutq va uning o‘quvchilar uchun ahamiyati

Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish: Og‘zaki nutq orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq va lo‘nda ifodalashni o‘rganadilar. Bu ko‘nikma, ularga nafaqat darslarda, balki hayotdagi turli vaziyatlarda ham yordam beradi.

O‘quvchilarning o‘z fikrini erkin ifodalashiga yordam beradi: Og‘zaki nutq o‘quvchilarga fikrlarini erkin va to‘g‘ri ifodalash imkonini yaratadi. Bu, o‘z navbatida, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi.

Tegishli tilni va so‘z boyligini oshirish: Og‘zaki nutq muntazam ravishda mashq qilinishi o‘quvchilarning so‘z boyligini va tilni to‘g‘ri ishlatish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Jamoda ishlashga tayyorlash: Ko‘plab o‘quvchilarga o‘zaro suhbatda, guruh ishlari va taqdimotlar orqali jamoda ishlashni o‘rgatadi. Og‘zaki nutqning muvaffaqiyatli bo‘lishi jamoaviy muloqotni tashkil etish uchun muhimdir.

2. Og‘zaki nutqning o‘quvchilarga o‘rgatish usullari

Suhbat va muhokama: O‘quvchilarga biror mavzu bo‘yicha suhbatlar yoki muhokamalar tashkil etish, og‘zaki nutqni rivojlantirish uchun samarali metoddir. Bu ularni fikr bildirishga, o‘z nuqtai nazarini tushuntirishga va boshqalar bilan muloqot qilishga o‘rgatadi.

Taqdimotlar va referatlar: O‘quvchilarni taqdimotlar qilishga, ular tomonidan tanlangan mavzular bo‘yicha izlanishlar olib borishga undash, og‘zaki nutqni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Taqdimotlar orqali ular fikrlarini aniq va izchil tarzda ifodalashni o‘rganadilar.

Badiiy nutq va she’r aytish: O‘quvchilarga badiiy nutqni, she’rlar, hikoyalar yoki qisqa dramatik sahnalarni o‘ynashni o‘rgatish ham og‘zaki nutqni rivojlantirishning samarali usulidir. Bu ularga nutqni ifodalovchi intonatsiya, ohang va mimikani ishlatishni o‘rgatadi.

Interaktiv o‘quv metodlari: O‘quvchilarga qiziqarli va interaktiv usullar bilan og‘zaki nutqni o‘rganishga imkon yaratish, masalan, rolli o‘yinlar, debatlar, intervyu simulyatsiyalari orqali ta’lim berish.

3. Og‘zaki nutqning o‘quvchilarga ta’siri

Fikrlarni mantiqiy va aniq ifodalash: Og‘zaki nutq o‘quvchilarga fikrlarini mantiqiy va aniq tarzda taqdim etishga o‘rgatadi. Bu ko‘nikma, ayniqsa, maktabda, universitetda yoki ish joyida zarur bo‘ladi.

Ko'p madaniyatli muloqot: O'quvchilar og'zaki nutq orqali boshqa madaniyatlar va fikrlarni tushunish va ularga javob berishni o'rganadilar. Bu ko'nikma global muloqotda, turli tillarda va madaniyatlarda ishlashda muhimdir.

Tijorat va jamoat nutqi: O'quvchilar og'zaki nutqni rivojlantirish orqali o'zlarining jamoat oldida gapirish, taqdimot qilish, yoki tijorat so'zlashuvlarini olib borish ko'nikmalarini oshiradilar.

4. Og'zaki nutqni shakllantirishning muhim jihatlari

Tinglash va tushunish: Og'zaki nutq faqat gapirishni emas, balki tinglash va tushunishni ham o'z ichiga oladi. O'quvchilarga boshqalarni tinglash va ularning gaplariga javob berish ko'nikmasi ham muhim.

Savol berish va javob berish: O'quvchilarni savol berish va unga aniq javob berishga o'rgatish, og'zaki nutqning yaxshi namunasini tashkil etadi.

Intonatsiya va ovoz balansi: Og'zaki nutqda ovozning balansi, ohang, ritm va intonatsiya juda muhimdir. O'quvchilarga nutqda ovoz balansi va to'g'ri intonatsiya ishlatishni o'rgatish, ularning ta'sirchanligini oshiradi.

Og'zaki nutqning o'quvchilarga ta'siri va ahamiyati ulkan. Bu nutq turi o'quvchilarning fikrlarni aniq ifodalashiga, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga, va jamoada ishlashni o'rganishga yordam beradi. Og'zaki nutqni o'rgatish orqali, o'quvchilar kelajakda o'zlarini erkin ifoda eta olishadi, har qanday vaziyatda samarali muloqot qila olishadi.

Yozma nutq - bu o'quvchining yozma shaklda o'z fikrini ifodalash ko'nikmasini rivojlantirishni anglatadi. O'quvchi yozma nutq orqali o'z fikrlarini aniq, lo'nda, mantiqiy va tushunarli tarzda bayon etadi. Bu nutq turi o'quvchilarga nafaqat tilni to'g'ri ishlatishni o'rgatadi, balki ularni kreativ, tahlil qiluvchi va argumentativ fikrlashga ham undaydi.

1. Yozma nutqning o'quvchilar uchun ahamiyati

Yozma nutq o'quvchilarga ko'plab foydali ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi:

Fikrlarni mantiqiy va aniq ifodalash: Yozma nutq o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va tartibli tarzda bayon etishga yordam beradi. Bu ko'nikma hayotning turli sohalarida, masalan, ilmiy ishlar, maqolalar yoki taqdimotlarda zarur bo'ladi.

Tahlil qilish va argumentatsiya: Yozma nutqni o'rganish orqali o'quvchilar tahlil qilish, faktlarni taqdim etish va o'z fikrlarini asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu esa mantiqiy fikrlashni va muammolarni yechish qobiliyatini oshiradi.

Yaratijonlik va ijodkorlik: Badiiy yozma nutq (masalan, she'r, hikoya, esse) o'quvchilarni o'z fikrlarini yaratijonlik bilan ifodalashga undaydi. Bu ijodkorlikni va tilni boy ishlatishni rivojlantiradi.

Yozuv jarayonida sabr va diqqatni oshirish: Yozma nutq o'quvchiga o'z fikrlarini tizimli ravishda bayon qilish, xatolarni to'g'irlash va matnni takomillashtirishni o'rgatadi. Bu esa ularning sabr-toqatini va diqqatini oshiradi.

2.Yozma nutqni o'rgatish usullari

O'quvchilarga yozma nutqni o'rgatishda turli metod va usullarni qo'llash mumkin:

Jurnal yoki insho yozish: O'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatini beradigan insho yozish topshiriqlari berish, yozma nutqni rivojlantirish uchun samarali metoddir. O'quvchi o'zi tanlagan yoki berilgan mavzu bo'yicha o'z fikrini ifodalaydi.

Qisqa hikoyalar yoki esse yozish: O'quvchilarga badiiy yozma nutq shakllarini o'rganish uchun qisqa hikoyalar yoki esse yozishni taklif qilish, ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bu usul orqali ular fantaziya va tasavvurini kengaytiradilar.

Tahliliy va argumentativ maqolalar yozish: O'quvchilarga biror mavzu bo'yicha tahliliy yoki argumentativ maqola yozish topshiriqlarini berish, mantiqiy fikrlashni va dalillar bilan fikrni asoslashni rivojlantiradi.

Guruh bo'lib yozish va tahrir qilish: O'quvchilarni guruhlariga bo'lib, birgalikda matn yaratish va bir-birining ishini tahrir qilishga undash, yozma nutqni yaxshilashga yordam beradi. Bu metod orqali ular bir-biridan o'rganib, fikrlarining to'g'riligi va aniqroq bo'lishiga erishadilar.

3.Yozma nutq turlari va ularning o'quvchilarga ta'siri

O'quvchilarga turli yozma nutq turlarini o'rgatish, ularning yozma ko'nikmalarini kengaytiradi. Quyidagi yozma nutq turlari o'quvchilarga turli ko'nikmalarni o'rgatadi:

Insho: O'quvchilarga o'z fikrlarini aniq va lo'nda ifodalashga yordam beradi. Insho yozish ularni muntazam ravishda yozishga, fikrni to'g'ri va tartibli ifodalashga o'rgatadi.

Maqola: O'quvchilarga muayyan bir mavzu haqida ma'lumot berish va o'z fikrlarini to'g'ri asoslashni o'rgatadi. Maqola yozish analitik fikrlashni, dalillarni tahlil qilishni va mantiqiy yakunlarga kelishni rivojlantiradi.

Hikoya va she'r: Badiiy yozma nutq shakllari, o'quvchilarni ijodkorlikka, tilni rang-barang ishlatishga va badiiy tasavvurni ifodalashga o'rgatadi.

Hisobot va ilmiy ish: Yozma nutqning rasmiy va ilmiy shakllari o'quvchilarni aniq, ilmiy tilda yozish va faktlarni taqdim etish bo'yicha o'rgatadi. Bu turdagi yozishmalar ayniqsa, maktabda ilmiy tadqiqotlarni taqdim etishda muhimdir.

4.Yozma nutqni rivojlantirishga oid ba'zi tavsiyalar

Qat'iy yozuv rejasi: Yozishdan oldin reja tuzish - matnning aniq va mantiqiy bo'lishiga yordam beradi. Reja orqali o'quvchilar o'z fikrlarini tizimli ravishda joylashtiradilar.

Qayta ko'rib chiqish va tahrir qilish: Yozilgan matnni qayta ko'rib chiqish va xatolarni tahrir qilish yozma nutqni rivojlantirish jarayonining ajralmas qismidir. Bu, o'quvchining matnni yaxshilash va o'z fikrini yanada aniqroq ifodalashiga yordam beradi.

O'qish va baholash: O'quvchilarga yozgan matnlarini o'qib, ularni baholash orqali ularga o'z yozish ko'nikmalarini takomillashtirish imkonini yaratish kerak.

Yozma nutq o'quvchining fikrlarni aniq, izchil va to'g'ri tarzda ifodalashini ta'minlaydi. Yozma nutqni rivojlantirish, o'quvchilarga kommunikatsiya ko'nikmalarini oshirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish, va ilmiy yondashuvni o'rganish imkoniyatlarini

yaratadi. Shu bilan birga, yozma nutq o'quvchilarning yozishdagi ishonchini oshiradi va kelajakdagi ta'lim va professional hayotda muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi.

Biror asar matn ustida ishlashda ham bu talablarni unutmaslik lozim. O'quvchilarda ijodiy fikrlash va ijodiy matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirishga oid tashkiliy-metodik ishlarni asosan o'tilgan darsni mustahkamlash jarayonida, shuningdek, uy vazifalari bajarishga yo'llanma berish davrida amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" Prezident farmoni 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni

2. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022. – 304 b.

3. Abdullayeva F. TA'LIM TIZIMI SIFATINI OSHIRISHDA PISA VA TIMSS KABI XALQARO TADQIQOTLARNING ROLI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

4. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 47-50.

5. Abdullayeva F. Methodological possibilities of organization of primary school technology lessons with pedagogical technologies //центр научных публикаций (buxdu.uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

6. Nurullayevna A. F. ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ILMIY OMMABOP MAQOLALARNI O'RGATISH //БАРҚАРОРЛИК ВА ЕТАКЧИ ТАДҚИҚОТЛАР ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ. – 2022. – Т. 2. – №. 4. – С. 406-409.

7. Kurbanova S. ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ–ЦЕЛОСТНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА КУРБАНОВА ШОИРА НАРЗУЛЛАЕВНА, АБДУЛЛАЕВА ФЕРУЗА, ОЧИЛОВА ГО //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

8. Курбанова Ш. Н., Абдуллаева Ф., Очилова Г. О. Педагогическая технология–целостная система образовательного процесса //новые педагогические исследования: сборник статей IV. – 2021. – С. 20.

9. Qurbonova S. N., Abdullayeva F. TARBIYA DARSLARIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 1030-1035.

10. Абдуллаева, Ф. Н. (2022). BOSHLANG'ICH SINF ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA ILMIY-OMMABOP MAQOLALARNI O'RGATISHNING METODIK IMKONIYATLARI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.034> Abdullayeva Feruza Nurilloyevna Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi.

Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (9), 243-246.

11. Abdullayeva Feruza, N. (2022). Start Methodological Options for Teaching Scientific and Popular Articles in First Grade Mother Tongue and Reading Literacy Classes. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, 6(6), 1433-1436.